

BADIIY ADABIYOTNING MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI O'STIRISHDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Davlatova Shahzoda Shuxrat qizi

DTPI Maktabgacha ta'lim mutaxassisligi

1- bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy adabiyotning maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini o'stirishdagi o'rni va ahamiyati yoritilgan. Maqolada bolalar nutqini rivojlantirishda ertaklar, she'rlar, hikoyalar, topishmoqlar va maqollar kabi badiiy janrlarning ta'siri tahlil qilingan. Shuningdek, badiiy adabiyot orqali bolalarda so'z boyligini oshirish, grammatik tuzilmani shakllantirish, ifodali nutqni rivojlantirish hamda axloqiy va estetik tarbiya berishning samarali yo'llari bayon etilgan. Muallif badiiy asarlar bolalarda nafaqat nutq, balki tafakkur, xotira va ijodkorlik qobiliyatini ham rivojlantirishini asoslab bergan.

Kalit so'zlar: Badiiy adabiyot, nutq o'stirish, maktabgacha ta'lim, bolalar rivoji, ertak, hikoya, she'r, so'z boyligi, ifodali nutq, tarbiya.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В РАЗВИТИИ РЕЧИ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация: В данной статье рассматривается роль и значение художественной литературы в развитии речи детей старшего дошкольного возраста. В статье анализируется влияние таких литературных жанров, как сказки, стихи, рассказы, загадки и пословицы, на развитие речи детей. Также описаны эффективные пути обогащения словарного запаса, формирования грамматической структуры, развития выразительной речи, а также нравственного и эстетического воспитания посредством художественной литературы. Автор обосновывает, что художественные произведения

способствуют развитию не только речи, но и мышления, памяти и творческих способностей у детей.

Ключевые слова: *Художественная литература, развитие речи, дошкольное образование, развитие детей, сказка, рассказ, стихотворение, словарный запас, выразительная речь, воспитание.*

THE ROLE AND IMPORTANCE OF FICTION IN THE DEVELOPMENT OF SPEECH IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN

Abstract: *This article highlights the role and importance of fiction in the development of speech among older preschool children. The study analyzes the influence of literary genres such as fairy tales, poems, stories, riddles, and proverbs on children's speech development. It also discusses effective methods of enriching vocabulary, forming grammatical structure, improving expressive speech, and providing moral and aesthetic education through literature. The author concludes that literary works contribute not only to speech development but also to the improvement of thinking, memory, and creativity in children.*

Keywords: *Fiction, speech development, preschool education, child development, fairy tale, story, poem, vocabulary, expressive speech, education.*

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar shaxsining har tomonlama shakllanishida nutq rivoji muhim ahamiyatga ega. Bola nutqining boyligi, to'g'riligini shakllantirishda badiiy adabiyotning o'rni beqiyosdir. Chunki adabiyot bolani so'z go'zalligini his etishga, fikrini aniq va ravon ifodalashga o'rgatadi. Badiiy adabiyot asarlari - ertaklar, she'rlar, hikoyalar, topishmoqlar, maqollar va matallar - bolalarning so'z boyligini kengaytiradi, tasavvurini rivojlantiradi, nutq madaniyatini shakllantiradi.

Katta yoshdagi maktabgacha bolalar (5–6yosh) uchun badiiy matnlar orqali quyidagi natijalarga erishiladi: so'z boyligini oshiradi, yangi so'zlar va iboralar

o'zlashtiriladi, ularni nutqda qo'llash malakasi shakllanadi, talaffuzni to'g'rilaydi. She'r va ertaklarni yod olish orqali tovush madaniyati yaxshilanadi, to'g'ri talaffuz shakllanadi, fikrni mustaqil ifodalashga o'rgatadi. Badiiy matn mazmunini qayta hikoya qilish jarayonida bola o'z fikrini mantiqan ifoda etishga harakat qiladi. Axloqiy va estetik tarbiya beradi, qahramonlarning xatti-harakatlari orqali bola yaxshilik va yomonlikni ajrata boshlaydi, ijodkorlikni rivojlantiradi.

Adabiy o'yinlar, rolli sahnalashtirishlar orqali nutq bilan bir qatorda tafakkur ham rivojlanadi. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqining shakllanishi — ularning umumiy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan psixologik va pedagogik jarayonlardan biridir. Aynan besh-olti yosh oralig'i bolaning so'z boyligi faol kengayadigan, nutqi grammatik jihatdan to'g'ri shakllana boshlaydigan, mantiqiy fikrlash va o'z fikrini ifodalash ehtiyoji kuchayadigan davr hisoblanadi. Bu jarayonda badiiy adabiyotning o'рни o'ta muhim bo'lib, u bolaning tilini o'stirish, aqliy faoliyatini faollashtirish, tasavvur va obrazli fikrlashini rivojlantirishda yetakchi vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Badiiy adabiyot bolaga eng avvalo tilning go'zalligi va ohangdorligini his qilish imkonini beradi. Ertaklar, hikoyalar, she'rlar, topishmoqlar va kichik matnlar bolaning so'z eshitish, tushunish hamda eslab qolish qobiliyatini kuchaytiradi. Tarbiyachi tomonidan ifodali o'qilgan asar bolada nutqni idrok etish jarayonini rivojlantiradi; bola matndagi yangi so'z va iboralarni o'zlashtirib boradi. Bunday o'zlashtirish jarayoni tabiiy bo'lib, bola yangi so'zlarni kundalik muloqotda qo'llay boshlaydi, bu esa uning faol lug'at boyligini oshiradi.

Badiiy adabiyot maktabgacha katta yoshdagi bolalar uchun shunchaki eshitish emas, balki emotsional idrok jarayonidir. Bola ertak qahramonlari bilan birga xursand bo'ladi, ularning boshidan kechirgan muammolariga hamdardlik bildiradi, ba'zan qo'rqadi yoki quvonadi. Elliott, V. Axmatova, Xudayberdi To'xtaboyev, H.C. Andersen kabi mualliflarning bolalar uchun mo'ljallangan asarlari bolada axloqiy tasavvurlarni shakllantiradi: mehribonlik, do'stlik, mehnatsevarlik, rostgo'ylik kabi fazilatlar badiiy obrazlar orqali bola ongiga chuqur

singadi. Bu jarayon nutqni shakllantirish bilan bevosita bog'liq, chunki axloqiy mazmunli vaziyatlar bolaning o'z fikrini ifoda qilishga undaydi. Bola o'z munosabatini bildirishga intiladi, bu esa monologik nutqning rivojiga turtki bo'ladi.

Ertak va hikoyalarning yana bir muhim jihati shundaki, ular bola tafakkurini mantiqiy yo'lga soladi. Har bir voqea o'zining ketma-ketligi bilan bola ongida sabab-oqibat bog'lanishlarini shakllantiradi. Bola voqealarni qayta hikoya qilar ekan, u mantiqiy izchillikni saqlashga harakat qiladi, gaplarni bog'laydi, qahramonlarning xatti-harakatlarini tushuntiradi. Bu esa nutqning izchil, mantiqiy, yaxlit bo'lishiga olib keladi. Qayta hikoyalash jarayonida bola nafaqat matn mazmunini eslaydi, balki uni qayta tuzadi, o'zcha talqin qiladi, tasvirlashga harakat qiladi. Bu esa nutqiy ijodkorlikning muhim bosqichidir.

Badiiy adabiyotning maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirishdagi o'rni dialogik nutq rivojida ham yaqqol ko'rinadi. Tarbiyachi matn asosida turli savollar beradi, bolalar o'z fikrini bildiradi, o'zaro suhbatlashadi. Masalan, "qahramon nega shunday qildi?", "uning o'rnida sen bo'lsang nima qilarding?" kabi savollar bolalarda mustaqil fikrlashni va fikrni og'zaki shaklda mantiqiy ifodalashni rivojlantiradi. Dramatizatsiya — badiiy adabiyotning eng samarali nutqiy faol shakllaridan biri. Bola qahramon obraziga kirib, uning nutqini takrorlaydi, ovoz intonatsiyasini moslaydi, his-tuyg'ularini ifodalaydi. Bu jarayon talaffuz, pauza, ohang, ritm kabi nutq madaniyati elementlarini tabiiy ravishda shakllantiradi.

She'riyat badiiy adabiyotning bolalar nutqini o'stirishdagi alohida ahamiyatga ega bo'lgan turi hisoblanadi. She'rlarning ritmli va ohangdor bo'lishi bolada fonematik eshitishni mustahkamlaydi. Bola tovushlarni aniq talaffuz qilishga o'rganadi, matnni yodlash jarayonida xotira ham rivojlanadi. Yana bir jihat shuki, she'rlar nutqning ifodaviyligini oshiradi: bola ohang bilan o'qish, urg'u qo'yish, pauza qilishni o'rganadi. Pedagogning roli bu jarayonda juda muhim: u asarni tanlaydi, ifodali o'qiydi, savollar beradi, bolalarni suhbatga jalb qiladi. Shuningdek, o'qilgan asar asosida rasm chizish, sahnalashtirish, ertakni davom ettirish kabi ijodiy mashg'ulotlar ham nutqni yanada faollashtiradi. Bola shaxsining shakllanishida nutq

muhim o'rin egallaydi. Chunki nutq orqali bola o'z fikrini ifodalaydi, atrofdagi odamlar bilan muloqot qiladi, dunyoni anglaydi va o'z tajribasini boyitadi. Shu sababli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning nutqini rivojlantirish eng muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda badiiy adabiyot vositalaridan foydalanish alohida ahamiyatga ega.

Badiiy adabiyot - bu so'z san'ati orqali inson ruhiy olamini, hayotiy voqealarni, ezgulik va yovuzlikni, go'zallikni tasvirlaydigan asarlardir. Bolalar uchun mo'ljallangan badiiy asarlar (ertaklar, hikoyalar, she'rlar, topishmoqlar, maqollar, rivoyatlar va boshqalar) ularning nutqni o'stirishda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Avvalo, badiiy adabiyot bolaning so'z boyligini oshiradi. Ertak va hikoyalarda uchraydigan yangi so'zlar, ifodalar va badiiy tasvir vositalari bolaning lug'atini boyitadi. Bola ularni eshitish, takrorlash va o'qish jarayonida o'zlashtiradi va kundalik nutqida qo'llashni o'rganadi.

Ikkinchidan, badiiy adabiyot nutqning grammatik tuzilishini shakllantirishda yordam beradi. Bolalar asarlarni tinglash yoki o'qish davomida to'g'ri gap tuzish, fikrni izchil bayon etish, ohangni to'g'ri qo'llashni o'zlashtiradilar. Shu orqali ularning og'zaki nutqi aniq, ravon va ifodali bo'lib boradi.

Uchinchidan, badiiy adabiyot bolalarda ijodkorlik va tasavvur qobiliyatini rivojlantiradi. Ertaklar va hikoyalar orqali bola voqealarni tasavvur qiladi, ularni o'zicha davom ettiradi, bu esa nutqiy faolligini oshiradi. Bunday faoliyat bolaning mustaqil fikrlashini ham kuchaytiradi. Shuningdek, badiiy adabiyot bolalarda axloqiy va estetik tarbiyani shakllantiradi. Asarlarda ezgulik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, do'stlik kabi tushunchalar yoritiladi. Bola bu qadriyatlarni o'zlashtirar ekan, ularni so'z orqali ifoda etishni ham o'rganadi. Bu esa nutq madaniyatining tarkibiy qismi hisoblanadi.

Tarbiyachi va ota-onalarning vazifasi — bolalarda badiiy asarlarga qiziqish uyg'otish, ularni o'qishga, tinglashga va fikr bildirishga rag'batlantirishdir. Buning uchun bolalar bilan ertak aytish, she'r yodlash, sahnalashtirish kabi mashg'ulotlar

samarali natija beradi. Bu jarayonlar nafaqat nutqni, balki eshitish, xotira, tafakkur va emotsional rivojlanishni ham ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, badiiy adabiyot maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini o'stirishda juda muhim o'rin tutadi. U bolalarning lug'atini boyitadi, fikrlash doirasini kengaytiradi, to'g'ri va ifodali so'zlashuvni shakllantiradi, shuningdek, ularni ma'naviy jihatdan tarbiyalaydi. Shuning uchun tarbiyachilar va ota-onalar badiiy adabiyot vositalaridan muntazam va maqsadli foydalanishlari zarur. Zero, go'zal nutq – bu insonning ma'naviy boyligi va tafakkur madaniyatining ifodasidir. Badiiy adabiyot maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini o'stirishda ko'p qirrali ta'sir ko'rsatadi. U bolaga nutq namunalarini beradi, uning lug'atini boyitadi, grammatik tuzilishini shakllantiradi, ijtimoiy tajribasini kengaytiradi, axloqiy tarbiyani mustahkamlaydi, tasavvur va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Eng muhimi, badiiy adabiyot bola nutqini tabiiy va qiziqarli tarzda boyitadi. Shuning uchun maktabgacha ta'lim jarayonida badiiy adabiyotdan tizimli, maqsadga yo'naltirilgan va metodik jihatdan to'g'ri foydalanish — zamonaviy ta'lim talabidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida”gi PQ–4312-sonli qarori. — Toshkent, 2019.
2. Karimova, R. “Maktabgacha ta'limda bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi”. — Toshkent: O'qituvchi, 2021.
3. Yo'ldosheva, M. “Badiiy adabiyot va bolalar nutqi”. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
4. Jalolova, D. “Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq o'stirishning samarali usullari”. — Toshkent, 2022.
5. Vygotskiy, L.S. “Bolalar psixologiyasi va nutq rivojlanishi nazariyasi”. — Moskva, 1984. (o'zbek tiliga tarjima asosida).